



## Yayın Kritiği:

### Avrupa Tarihi'nin Oluşumu

William H. McNeill

Çev. Yusuf Kaplan, Külliyat Yayınları, İstanbul, Ekim 2011

Tercan YILDIRIM\*

#### Giriş

Uygarlık, “insanlığın tüm kazanımları”; “maddi ve manevi değerler bütünü”; “yollar, limanlar, rıhtımlar”; “bilim, sanat, düzen ve erdemlerin minimumu”; “doğayı etkileyen araçların toplamı”; “din ekseninde tanımlanabilecek objektif bir varlık”; ya da “coğrafi alanlar, toplumlar, ekonomiler, düşünce tarzları” gibi çeşitli açılardan tanımlanabilmektedir (Nakiboğlu, 2014: 842). Görüldüğü gibi sosyal bilimciler günümüze kadar uygarlığın neliği ile ilgilenmişler ve çeşitli tanımlama çabalarına girişmişlerdir. Ancak asıl tartışma konusu uygarlığın kime ait olduğu ya da tarihi kim/ler/in yaptığı olmuştur. Zira *tarihi* kim yaptıysa *medenî* olan da o olmaktadır. Özellikle 1780’den sonraki oryantalist çalışmalarda kendini göstermiş ve tarihi yönlendiren bir öznenin varolduğu ve tarihin bu özne etrafında oluştuğu varsayımı temel alınmıştır. Bu düşünceye göre medeniyetin sadece Batı’nın içinde olduğu tek bir akışı vardır ve diğerleriye ona bağımlıdır. Bağımlı ve karşıt olan ise değişmeye direnen Doğu’dur (Gönültaş, 2008: 16-17). Bilindiği gibi Kuzey Batı Avrupa, Batılı düşünürler için insanlık/uygarlık tarihinin merkezi, itici gücü olarak görülmüştür. Batı merkez olduğundan Doğu kendiliğinden dışarıda bırakılmıştır. Ötekileştirilen Doğu

---

\* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, E-posta: tercan\_y@hotmail.com

tarih boyunca “barbar”, “geri”, “az gelişmiş”, “despot” veya “III. Dünya” gibi bir dizi olumsuz imgelerle anılmıştır (Yıldız, 2002: 11).

Avrupa merkezilik de oryantalist düşünceye benzer şekilde yaşamın her alanında Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü vurgulayan bir düşünce tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bilim, felsefe, sanat vs. çalışmalarında Avrupa düşüncesi ve medeniyetinin tüm Dünya medeniyetlerinden üstünlüğü savunan bir yaklaşımdır. 15. yüzyılda Avrupa kıtasında yaşayanların, dünyanın kendilerince uygar olmayan topluluklarının yaşadığı yerleri “keşfetmesi” ile ortaya çıktığı bilinen bir üstünlük tavrıdır ve günümüze kadar etkilerini -aynı derecede olmasa da- devam ettirmiş görünmektedir. Dünya’da tarih eğitimi ve yazıcılığını şekillendiren anlayışların büyük ölçüde, dönemin hâkim siyasal/felsefi düşünce akımlarına paralel olduğu düşünüldüğünde tarih alanında da kuşkusuz Avrupa merkeziliğin etkisi büyük olmuştur (Şimşek, 2007: 10-17). Son yarım asırdır modernitenin ontolojik temelleri sorgulanırken Avrupa merkeziliğe yöneltilen eleştirilerde artış olmuş ve Batı’nın özellikle sosyal bilimlerde tüm toplumlar, kültürler, medeniyetler adına konuşması haksız bulunmuştur (Yıldız, 2002). İşte McNeill’in Türkçeye çevrilen bu kitabı da eleştirmekten öte yeni bir şey üretme anlamında önemli bir çalışma olarak görülebilir.

Dünyanın en saygın tarihçilerden biri olarak kabul edilen William H. McNeill 1947 yılında Cornell Üniversitesi’nde doktora çalışmalarını tamamladı. Yirmiden fazla kitabı bulunan McNeill’in -henüz Türkçe’ye çevrilmeyen- en önemli eseri olarak 1963 yılında kaleme aldığı *The Rise of the West: A History of the Human Community (Batı’nın Yükselişi: İnsan Cemaatinin Tarihi)* adlı kitabı görülür. Spengler ve Toynbee’nin tarih, kültür ve medeniyet anlayışlarına karşıt olarak yazılan bu kitabın ismi de Spengler’in *Batı’nın Çöküşü*<sup>1</sup> adlı eserine adeta nazire niteliğindedir. McNeill’in dilimize çevrilen *Dünya Tarihi* adlı kitap da ders kitabı olarak yazılmasına rağmen oldukça fazla bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Kitabında dünya üzerindeki topluluklar arasındaki etkileşimleri ve çeşitli çatışmaları ustalıkla dile getirmiş; üretim ve savaş teknolojilerindeki değişimlerin tarihsel olarak ne anlam ifade ettikleri ve toplumların geleceğini nasıl etkiledikleri üzerinde durmuştur. Temel tezi dünya üzerindeki her halkın insanlık tarihine katkısı olduğu olan bu kitapta yazar çok merkezli, ve evrensel bir tarih anlayışını benimsemiştir (McNeill, 2013).

---

<sup>1</sup> Türkçesi için bkz. Oswald Spengler, *Batı’nın Çöküşü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997

*Avrupa Tarihi'nin Oluşumu* adlı kitabına içerik olarak bakıldığında beş bölümden oluştuğu görülür. İlk bölümde yazar Avrupa-Batı merkezli düşünsel gelenek etkisindeki tarihçilerin sadece algılara hitap eden ve ayrıntılı incelemelerden yoksun çalışmalarına itiraz etmekte ve böylece uygulayacağı tarihsel yöntemin gerekliliğine dair uzunca bir giriş yapmaktadır. İkinci bölümde incelediği sosyal süreçler için nasıl bir yöntem ihtiyacı olduğunun teorik çerçevesini çizmektedir. Diğer bölümler ise gerekçesi ve çerçevesi dile getirilen tarihsel yöntemin uygulama safhasıdır. Bu bölümlerde çoğu tarihçinin gözünden kaçan tarihsel ayrıntıların nasıl tarihsel dönüm noktaları olabileceği göz önüne serilmiştir.

McNeill “Avrupa Tarihi'nin Oluşumu” adlı eserinde ne yapmak istediğini kendi ifadeleriyle “çağdaş eleştirilerin ağırlığına tanıklık edecek; ayrıntılı enformasyonu tanzim edebilecek; ve konuya hem ilim adamları hem de genel halk kitlesi için taze bir kan ve değer katabilecek genel bir yorumlayıcı Avrupa Tarihi şeması, araştırmanın açıkça makul ve önemli olduğunu göstermeyi amaçlayan bir inanç eylemi olarak tasarlanmıştır.” şeklinde ifade etmektedir (McNeill, 2014: 10).

### **Avrupa Tarihi, Bir Özgürlükler Tarihi midir?**

McNeill, ilk olarak Avrupa Tarihi'nin özgürlüğün tarihi olduğuna dair inancı tartışmaya açmakta ve bu durumdan çıkmak için gerekli olan teorinin temellerini atmakla kalmayıp uygulamaya koymaktadır. “Avrupa Tarihi, özgürlüğün tarihidir.” fikri yaşayan pek az tarihçi tarafından kabul edilse de bu konuda yaygın bir geçmiş algısı mevcuttur. Bilindiği üzere 19. yy tarih anlayışında Avrupa Tarihi ile Dünya Tarihi aynı anlamı ifade etmekteydi. İşte bu anlayışın derin etkisinin günümüzde devam ettiğini düşünen McNeill Avrupa Tarihi konusunda geçmiş dönemlere oranla eldeki verilerin artmış olması ile birlikte daha makul bir tarih anlayışı ortaya koymaya çalışıyor. “Avrupa merkezci bakış açısı ve söyleminin ortaya çıktığı 15. yüzyıldan, çok etkili olduğu 19. yüzyıla ve bugüne kadar hep aynı hassasiyet ve vurgu ile yaşadığını söylemek doğru olmasa da “öteki”ye ilişkin bazı kalıp yargıları yüzyıllar boyunca taşıdığı bilinmektedir.” (Şimşek, 2007: 18). Yazar sosyal bilimlerin her alanında artan veriler sayesinde ortaya çıkan ayrıntılardan yoksun bir tarih incelemesi yapılamayacağını ve genel bir çerçeve olmadığı sürece de tarih incelemelerinin anlaşılabilir bulgular sunamayacağını savunmaktadır. Bununla beraber dikkatleri sadece hâkim/genel bir çerçeveye ve çeşitli varsayımlar setine yöneltmek tarihçilerin asıl nakletmek istedikleri şeylerin gözden

kaçırılmasına da sebep olabilir. Ancak yine de özellikle milli tarihlerin ihtiyaç duyduğu örtük bir genel çerçeve sayesinde insanlar geçmiş yaşantılara, olgu ve olaylara anlam verebilirler. Nitekim tarihsel ayrıntılarla meşgul olan daha dar ölçekli tarihler önemlerini “daha büyük ölçekli şemalardan yani ya onları resmetmelerinden ya da daha yaygın olarak yerleşik ve genel görüşleri düzeltmelerinden veya ıslah etmelerinden alırlar.” (McNeill, 2014: 7-9). McNeill görüldüğü gibi Avrupa tarihinin oluşumuna çok geniş bir perspektif dahilinde ele alarak bilindik Avrupa-merkezci tarih yaklaşımından ayrılmaktadır. Zira bu durumu kendi ifadeleriyle “Hiç çekincesiz Avrupa’nın bir parçası olarak tanımlanan topraklarda yüzyıllardır varolmasına rağmen İspanyol Müslüman kültürü ile İslami bozkır kültürü genellikle Avrupalı kabul edilmemektedir. Bu dışlama, harikulâde olan her şeyi Hıristiyanlıkla, irkilecek her şeyi ise sonsuza dek İslamla özdeşleştiren ve uzun bir zaman dilimine yayılan dini bir önyargıyı yansıtır..... o zamandan günümüze dek kalıcı olarak varlığını devam ettiren İslam düşmanlığını her zaman açığa vurmaktan çekinmeyen tarih araştırmacılığını” eleştirmektedir (McNeill, 2014: 107).

Aynı zamanda Avrupa-Batı merkezli düşünsel gelenek etkisindeki tarihsel çalışmalara McNeill’in derin bir itirazı mevcuttur. Profesyonel tarihçilerin yeni ve anlaşılabilir büyük ölçekli hipotezler geliştirmekten ziyade, tarihsel yöntemlerin yetersizlikleri üzerinden durmalarını eleştirmektedir. Ona göre; “Genelde bütün insanlıkla ilgili, özelde ise Avrupa Tarihi ile ilgili hadiseler, herhangi basit ve algılanabilir bir kalıba indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Ancak, anlaşılamayan şey anlamsızlaşır; makul insanlar, haklı olarak anlamsız meselelere pek fazla dikkat sarfetmezler. Entellektüel dürüstlük ve kesinlik için ihtiyaç duyulan şey, anlaşılabilir genel kalıplarla, ölçülemez ya da tuhaf bir şekilde ölçülebilir ayrıntılar arasında uygun bir gerilimin var olması”dır (McNeill, 2014: 9). Aslında müellif özellikle Avrupa tarihçilerinden büyük ölçekli ve iddialı yorumlarda bulunmalarını ve gelen tepkilere karşı savunma yapabilmelerini istemektedir. Zira bu durum bilindik yorumların veyahut algıların ötesinde Avrupa Tarihi’ne geçmişteki gibi dikkat çekilmesine yol açacaktır.

Aydınlanma sonrası dönemde Avrupa kültürü kendi gücünü ve kimliğini, kendisini Doğu’ya karşı konumlandırarak kurmuş ve farklı olanın ötekileştirerek kimlik inşasına girişmiştir. Doğu-Batı ikilemi olarak da adlandırabilecek bu adım tarihsel olarak Batı tarafından atılmış ve Batı kendini kendi dışındaki bir çevre içinde tanımlarken, farklılığın ölçütünü de kendisinin saptamış olması ile kendi ihtiyacını

karşılamaştır (Mahçupyan, 1998; Keyman, 2002; Atasever, 2009: 9; 15-16). Nitekim çoğu zaman Batı kendisini düzenin, aklın, edebin, temizliğin, medeniyetin ve iktidarın yeri olarak tanımlarken akıldışıılık, düzensizlik, kirlilik, şehvîlik ve barbarlığı kendi dışında tarif etmiştir. Bu kurgu üzerinden yapılan ötekileştirme, kuvvetli olanın kendini “egemen özne” olarak yapılandırmasını, sonra da onu “nesne” durumuna indirgeyerek yönetmesini, kullanmasını, sömürmesini ve sürekli olarak onun “ötekiliğini” tarif edecek bir dil oluşturmasını gerektirmiştir (Atasever, 2009: 5-10). Ötekinin bu ontolojik “nesne”liği ve Batı’nın ontolojik “özne”liği, oryantalizmin de ontolojik temeli olarak karşımıza çıkmaktadır (Said, 1999; Yıldız, 2002: 10). Avrupa kıtasında modern tarihin merkezinde Alman, Fransız, İtalyan ve diğer bazı ulusal tarihlerin incelenmesi ve öğretilmesi anlamına gelmekte ve diğer milletler/halklar ise adeta Avrupa tarihinin figüranlar olarak tasvir edilmektedir. İnsanlık tarihinin merkezine alan bu Avrupa-merkezci ve dolayısıyla pozitivist-ilerlemeci tarih anlayışına McNeill karşı çıkmakta ve herhangi sistematik bir bilim açısından bu anlayışı “fazlasıyla bunaltıcı ve baskın, fazlasıyla yekpâre ve genellemeci” bulmaktadır (McNeill, 2014: 14-22). Tüm bunların yanında müellif insanlık tarihinin tam olarak anlaşılabilmesi için Avrupa Tarihi’nin bir başlangıç noktası olabileceğini savunmaktadır.

### **Tarihi Yöntem ve Sosyal Süreç**

McNeill uzunca bir giriş sayılabilecek ilk bölümde Avrupa merkezilik üzerinden yapılan her türlü tarihsel çıkarımların ve büyük hipotezlerin gerçekliğini tartışmaya açtıktan sonra bu bölümde kendi yöntemini ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi bilimsel tarih yönteminin profesyonel bir hale geldiği bir zaman diliminde gerçeklerin eldeki kaynakların dikkatli ve özenli bir eleştirisiyle açığa çıkarılabileceği düşünülmekteydi. Öyle ki “dikkatli ve titiz bir tarihçi, ancak büyükün vâkıalara vakıf ve sahip olduktan sonradır ki, şahsi önkabullerini düzeltebiliyor; ve böylelikle saf ve lekelenmemiş gerçeğe ulaşabiliyordu.” McNeill’e göre böyle bir ideal bilimselliğe ulaşmak ancak çeşitli sınırlılıklar dâhilinde olabiliyordu. “Bütün gerekli olguları bir araya toplayabilmek, ancak tarihçinin anlamaya çalıştığı şeyler üzerinde dar sınırlamalar yapabilmesiyle mümkündür.” McNeill’in bu cümlesinden çalışılan konunun sınırlandırılması çıkarılmamalıdır. Zira burada tarihçinin elinde onca malzeme varken tartışılmaz hakikate ulaşmak için merak ettiği ve anlamaya çalıştığı olguları sınırlandırmak zorunda kalmasına dikkat çekilmektedir. Başka bir ifadeyle küçük bir konu için bu

konunun boyutlarını hayli aşan bir genel çerçeveye yaklaşmak son tahlilde ayrıntılarda kaybolma ve verileri makul bir biçimde bir araya getirme sorununu ortaya çıkarmaktadır. “İnsanın kendisini tüketen sahte bilimsel ideale itibar etmediğini” belirten müellif kendisini “uygulamacı tarihçi” kategorisinde değerlendirmekte ve bahsi geçen ideal bilimsel hakikate erişmeye dönük dar alanda yapılan çalışmaları önceleyen tarihsel yöntemi kıyasıya eleştirmektedir (McNeill, 2014: 25- 26).

McNeill, Avrupa Tarihi'nin oluşumuna dair bir şemaya ihtiyaç duyulduğu teorik ortaya koyduktan sonra şemanın merkezine kültürel kalıplar arasındaki etkileşimi, yeni buluşlar ve fikirleri koyar. Tarih boyunca birbirleriyle karşılaşan kültür kalıpları arasında bir etkileşim meydana gelmekte ve iki kültür arasında ilk başlarda önemli bir değişime yol açmayan “karşılıklı iticilik” genellikle en yaygın bir tepki biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak zamanla karşı kültürün cazip gelen öğeleri alınmaktadır (McNeill, 2014: 37-38). Bu tür alış-verişler sonucunda “üstün beceri ve hüner kümeleri” ortaya çıkmış ve daha fazla insanın bir arada yaşamasıyla medeniyet merkezleri gelişmiştir. Medeni merkezler ile dışarda kalan bölgeler arasında “karmaşık ve sürgit devam eden gerilim” vasıtasıyla medenileşmiş merkezlerden komşulara hatta komşuların komşularına çeşitli kültürel özellikler taşınmaya başlamıştır. Toplumsal değişmeye etki eden bir diğer faktör de yeni buluşlar ve fikirlerdir. Yeni bir fikir veya buluş kültürel özelliklere benzer şekilde coğrafi olarak yayılmış (McNeill, 2014: 40-44) ve medeniyet merkezlerinde değişim-dönüşüme sebep olmuştur.

McNeill tarihî yöntem ve sosyal süreç fikrini şöyle özetlemiş ve eserin geriye kalan kısımlarında bu teorik çerçeveyi uygulamalı olarak göstermiştir:

O halde, burada insanlığın yazılı tarihi boyunca, ana tarihi değişim tekerleği, yabancı halklar ve kültürler arasındaki temaslardır; bu temaslarda, her iki tarafın bu şekildeki karşılaşmaları sırasında, kendi bildik davranış biçimlerini yeniden gözden geçirmeye ya da bazı durumlarda onları büsbütün değiştirmeye neden oluyordu. İşte yabancı toplumlar ve kültürler arasındaki bu tür temaslarda ve bunların sonrasında üretilen cevaplar/tepkiler medeniyetleri üretmiştir. Bu tür medeniyetlerin içinde, tıpkı patlayan bir volkan gibi, özellikle aktif metropolitan yenilik/yaratıcılık merkezleri ortaya çıkmıştı. Bu metropolitan merkezlerin ortaya çıkışı, kültürel yamaçları yarattı. Aradan zaman geçtikçe metropolitan merkezler yer değiştirdiler ya da çok az sayıda merkez ortaya çıkabildi; bu değişimlerle birlikte ise, kültürel akışın istikametinde ve süratinde, yani kültürel yamaçların

aynı hizaya getirilmesindeki değişimler teşekkül etti. Sonuç itibariyle bu tür değişiklikler, tarihin tanımlayıcı büyük dönemleri ya da çağları olarak görülebilirler (McNeill, 2014: 49-50).

Görüldüğü gibi McNeill medeniyet merkezli bir tarih anlayışı geliştirmekte ve bilindik çağ taksimatına teslim olmamaktadır.

McNeill teorik çerçevesini çizdiği yöntemini 3 bölümde pratiğe dökmektedir: *M.S. 10. Yüzyıla Kadar Avrupa; M.S. 10-16. Yüzyıla Kadar Avrupa; 16. Yüzyıldan Sonra Avrupa*. Bu bölümlerde genel olarak medeniyetlerin nasıl oluştuıkları, farklı medeniyetler arasındaki etkileşim ne gibi değişim-dönüşümler sağladığı üzerinde durmaktadır. Bunu yaparken de tarihsel ayrıntılar üzerinden belli bir sebep-sonuç ilişkisi dâhilinde genel çıkarımlara gitmektedir.

McNeill genel olarak ulaşım, ticaret, üretim, tarım ve askeri tekniklerdeki yeniliklerin Avrupa Tarihi'ni nasıl etkilediğine dikkat çekmektedir. Örneğin yazar Avrupa Tarihi'nin temelini Kuzey-Güney ya da Atlantik-Akdeniz Havzası ekseninde kurmakta ve bu iki eksen arasındaki gelişmişlik farkını teknolojik alt yapıya bağlamaktadır. Ona göre binlerce yıllık Akdeniz hâkimiyetinin temel nedeni çok eski zamanlardan beridir geliştirilen her türlü bilgi, beceri ve tekniklerin mirasına dayanmaktaydı. Bu şekil bir mirastan yoksun Kuzey halkları ise sert iklim koşulları ve yetersiz tarımcılık faaliyetleri ile uğraşmaktaydı. Nitekim Akdeniz'in teknik üstünlüğünün temelini tarım ve denizcilik oldukça etkilemiş ve tarımsal ürün fazlası deniz ulaşımının kolaylaştırıcılığı sayesinde müreffeh bir bölgenin oluşmasını sağlamıştı. Bu durum ancak Atlantik Havzası'nın gemi yapım ve tekniklerinde ve özellikle demir saban kullanılarak daha fazla toprağın işlenmesi sayesinde tersine dönmüştü ve medeniyet merkezlerinde değişimi netice vermişti. Bu iki temel hattın yanında Avrupa Tarihi'nin oluşuma katkıda bulunan Doğu Avrupa'nın bozkırlarında ise atlı göçebe süvarilerinin kolaylıkla seyahat ettikleri ve her türlü ulaşım ve taşımacılık üzerinden ticaretini geliştirmiş "yeşil deniz" bulunmaktaydı. Bu durum yüzyıllar boyunca tarımsal üretimin kontrolünü sağlamıştı. Benzer şekilde Kuzeydoğuda Rus nehirlerin geniş alanlara uzanması ve bunlar üzerinden yapılan oldukça etkili su taşımacılığı, ticareti geliştirmiş görünüyordu. Öyle ki bu nehirler denizlerin işlevini yerine getirmekteydi. Ancak bu toprakların tam manasıyla gelişmesi güneyindeki "yeşil deniz" tarafından engelleniyordu (McNeill, 2014: 55-59).

## **Metropolitan Merkezler ve Teknoloji**

McNeill genel bir çerçevesini çizdiği yukarıdaki yorumlarını tafsilatlı örneklerle desteklemekte ve buradan “metropolitan merkezlerin” nasıl ortaya çıktığına ve bu merkezlerin neden zaman zaman yer değiştirdiğine cevap aramaktadır. Örneğin kadîm Akdeniz medeniyetinin ortaya çıkmasını “şarap ve zeytinyağı üretimi”ne bağlamaktadır. Öyle ki Grekler, Atinalılar bu değerli ürünleri kolaylıkla tahıl, hububat gibi ürünlerle değiş tokuş yapabilmekte ve böylelikle kalabalık şehir nüfuslarının ihtiyaçlarını karşılayabilmekteydiler. Şarap ve zeytinyağı üretmek için yılın az bir zamanı çalışılması ve ekonomik değerinin yüksekliği sonucunda ortaya çıkan müreffeh bir toplum yapısında çeşitli kültürel, edebi ve sanatsal yaratıcılık faaliyetleri ciddi bir artış göstermiştir. Bu durum üzüm ve zeytinin mahalli derebeyler tarafından çok geniş bir alanda üretilmesi sonucu tahıl-hububat karşısındaki değer kaybına kadar devam etmiştir. Bundan sonraki medeniyet merkezi ise artık Roma olmuştur (McNeill, 2014: 60-68). Yazara bu gibi yorumlarında medenîlik ile boş zaman arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Boş zamanın varlığı ise refah düzeyi ile birebir ilişkilidir. Nitekim ekonomik durum yükseldikçe medeniyet merkezlerinde değişim olmuştur.

Kitabında medeniyet merkezlerinin izini sürmeye devam eden McNeill Roma İmparatorluğu’nun çöküşünü bilindik tarihçilerin ötesinde sıtma, kızamık, kabakulak ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklar sonrası nüfus oranlarındaki düşüşe bağlamaktadır. Zira nüfus ile tarım toplumu arasındaki doğrudan ilişki imparatorluk sınırları içindeki toplulukları zor durumda bırakmış; imparatorluk dışındaki kalabalık nüfusların herhangi bir merkezi yapıya ait olmadıkları için vergilerden muaf olması ve üretimleri yalnızca kendileri için yapmaları nedeniyle güçlenmesini sağlamıştır (McNeill, 2014: 73-75).

McNeill sık sık ulaşım, üretim ve savaş teknolojilerindeki yeniliklerin medeniyet merkezlerindeki değişime nasıl öncülük ettiğini göz önüne sermektedir. Daha öncede söylediğimiz gibi Kuzey’in Güney’i yakalama sürecini irdeleyen müellif için tırmık sabanlar yerine demir sabanların kullanılması ve daha dayanıklı gemilerin yapılması oldukça önemlidir. Öyle ki bu iki teknik tarımsal üretimi ve onların pazarlanması kolaylaştırmış, artan refah düzeyi ise özellikle “Kuzeybatı Avrupa’da yüksek bir kültürün çiçeklenmesini” sağlamıştır (McNeill, 2014: 76-77). Yazar bu iki eksenin dışında Hunlarla birlikte diğer göçebe süvari toplulukların Avrupa Tarihi’nin oluşumuna etkilerinde de ustalıkla bahsetmektedir. Ona göre Avrupa’nın yaya askerleri karşı at binicisinin at sırtında sağlam ve güvenli bir şekilde ok atmasını sağlayan “üzengi”nin



kullanılmaya başlanması göçebe toplulukları askeri olarak üstün bir hale getirmiş ve çok geniş alanlarda hâkimiyet kurmalarına sebep olmuştur. Bunu daha büyük ve güçlü atların kullanılmasıyla birlikte zırhlı savaşçıların kolaylıkla taşınabilmesi olmuştur (McNeill, 2014: 77-79). Tabi ki bu durum en çok Avrupa coğrafyasındaki yerleşik tarım topluluklarını etkilemiş ve medeniyet merkezi olarak Bizans İmparatorluğu'nun dolayısıyla Konstantinapol'ün önemini artırmıştır (McNeill, 2014: 81-82).

McNeill 10-16. yüzyıllardaki Avrupa Tarihi'nin oluşumunu konu edinen bölümde "Tek kelimeyle uygarlık, Avrupa'da 900'lü yıllardan itibaren İspanyol ve Bizans merkezlerinde kuzeye doğru yayılarak zamanla bütün bir Avrupa kıtasını içine alarak kök salmıştı. Klasik uygarlığın kaynaşmasını kontrol eden coğrafi ve iklim sınırları, başarılı bir şekilde yok edilmişti. Roma İmparatorluğu zamanındaki uygarlaşmış hayat kalıplarının yegâne sınırı olan Rhine, Kuzeybatı Avrupa'nın yüksek kültürünün eksenine haline geldi; kezâ doğuda ise Rus nehirleri gözle görülür ve kalıcı tarımsal yoksulluğuna rağmen, devlet kurma tecrübesini, ticareti ve uygarlığın diğer özelliklerini/kurumlarını desteklemeye başladı. Bununla birlikte yine de Akdeniz Havzası'nın üstünlüğü, 16. Yüzyıldan itibaren bir yüzyıl kadar daha (...) sarsılmadan hâkimiyetini sürdürdü." (McNeill, 2014: 92). Müellif bahsi geçen medeniyet merkezlerinde ve güç dengelerindeki değişimi yine tarihsel ayrıntılar üzerinden açıklamaktadır. Örneğin Vikinglerin mahalli kadınlarla kurdukları ilişkiler, kuzeyli kralların iktidar alanlarını korumak için Hıristiyanlığın meşruiyet sağlayıcı törenlerine ihtiyacı ve Kilise ile kurdukları ittifak ilişkileri, ardından Kilisenin kanun koyucu durumuna gelmesi nedeniyle mülkiyet haklarını düzenleyerek arazi sahipleri karşısında artan gücü vs. çeşitli olguları birbirine örgülemekte ve Avrupa Tarihi'nin anlaşılmasına ayrı bir katkı sunmaktadır. Öyle ki Orta Asya'dan gelen Türk kavimlerinin Hıristiyanlık'tan ziyade İslamiyet'i seçmeleri farklı bir medeniyet anlayışının oluşmasına sebep olmuş (McNeill, 2014: 93-96) ve Avrupa Tarihi'nin oluşumuna ayrı bir katkı sunmuştu.

## **Kültürel Kalıplar**

Toynbee, medeniyet incelemesine insan ilişkilerinin en küçük taşıyıcısı olan toplumdaki başlamıştır. Medeniyetleri tam manasıyla anlamak için toplumları anlamak ve birbirleri arasındaki ilişkiyi iyi bilmek gerekir. Zira medeniyet ile toplumu birbirinden ayrı ayrı incelemek mümkün değildir. Medeniyet götüren bir diğer basamak ise

kültürdür. Kültürü de toplumların zamanla edindikleri davranışlar, alışkanlıklar, değerler, oluşturdukları kurumlar, yönetim şekilleri, dil, din ve gelenekler gibi unsurların bütünü olarak görür (Toynbee, 1978, akt. Gürbüz, 2010: 10). Aslında kültüre yönelik bu tanımlama McNeill'in eserinde "kültür kalıbı" olarak karşımıza çıkar. Öyle ki bu kavram "Avrupa Tarihi'nin Oluşumu" adlı eserinde uygulamaya koyduğu yönteminin temel referans noktalarından birisi olmuştur. İnsanlık tarihini ve sosyal süreçleri anlamada antropolojik kavramlar oldukça kullanışlı olduğunu belirten müellif *kültürel kalıp* kavramına ayrı bir önem vermektedir. Bu kavram insanların tarih boyunca bilinçli ya da bilinçdışı olarak yaptığı davranışlara tekabül eder. İşte tarihçinin vazifesi kültürel kalıplara yoğunlaşmak olmalıdır. McNeill'e göre son zamanlara kadar Avrupalı tarihçilerin çoğu dikkatlerini bilinçli davranışlara sarfetmişlerdir ve "yalnızca insanların kendileri ve kendilerinden öncekiler hakkındaki söylediklerini bir araya getirmekle, eleştirmekle ve insicamlı bir şekle sokmakla yetinmişlerdir". Bu anlayışın tartışmasız bir hakikat olarak sunulması yazar tarafından "muazzam bir el işini yalnızca birkaç düğümle örmek" mesabesinde görülmektedir (McNeill, 2014: 31-32). İşte 19. yy bilimsel tarihçiliği tam da budur. Bu konunun teorik gerekçelendirmesini yaparken McNeill Osmanlı arşivlerindeki malzemelerin tam olarak keşfedildiği zaman özellikle Güneydoğu Avrupa tarihini kökten değiştireceğini de savunmaktadır.

McNeill'e göre 1000'li yıllarda üç önemli güneyli yüksek kültür kuzey bölgelerinde yer etmeye başlamıştı. İlk olarak bunlar Latin Hıristiyanlığı yani Roma ve Papalık'ın tesiri altındaki bölgeler, ikinci olarak Bizans İmparatorluğu ve etkisi altındaki Sılav bölgeler son olarak da İslamiyet yani Bağdat ve Halifelik'in etkisi altındaki Türki bölgeler. Bunların yanında Avrupa'da kalan Endülüs medeniyeti ise Afrika'ya kadar uzanan etkisi olmakla beraber özellikle Hıristiyan kuzey üzerinde pek bir etkisi olmamıştı (McNeill, 2014: 93-96). Müellif tanımladığı kültürel kalıpların ve aralarındaki etkileşimlerin tarihsel önemine dikkat çekmektedir. Öyle ki tarihsel hadiselerin oluşumu genel geçer ve tek merkezden açıklamak yerine geniş bir şemada açıklamaktadır. Örneğin ona göre bahsi geçen kültürel kalıplar daha sonraki üç asırlık süre zarfında iki büyük değişim geçirmişti. İlk olarak Akdeniz Havzası'nda bulunan Bizans ve İspanyol Müslüman medeniyet merkezleri büyük bir kargaşa ve iç karışıklığa tanık olurken yine Akdeniz'de yer alan İtalya ise büyük bir refah, güç ve kültürel etki toplayarak, yeni bir metropolitan merkez konumuna yükseldi. Bu değişim günümüze kadar etkisini sürdürecektir. Kuzeybatı Avrupa'da karşıt bir kültür kalıbıyla karşılaştı. Bu esnada bütün

Rus bölgesi Moğol-Türk hayat tarzının, askeri ve iktisadi hâkimiyetinde kaldı. Yazar Kuzeybatı Avrupa'da meydana okuyan yeni bir hayat tarzı ortaya çıkmasına rağmen Orta ve Doğu Avrupa'da çıkmamasını sebebini atlı göçebe süvarilerinin şövalyelerden hala üstün bir savaş gücü olmasına bağlamaktadır. Zira bu durum iktisadi hayatı derinden etkilemiş ve tarım topluluklarının ormanlık bölgelere göç etmesine sebep olmuştur (McNeill, 2014: 96-100).

Bu dönemlerde büyük gelişmiş gemilerin kullanılmasıyla birlikte taşımacılık kapasitesini artıran ve kolaylaştıran büyük konteynerlar ve palanga gibi yeniliklerin nakliyeciliği daha ucuz hale getirmesi yazar için tarihsel dönüm noktalarından birisidir. Benzer bir yenilikte İsviçreli piyadelerin mızrakların uçlarını yere dayayarak üzerlerine gelen süvariye etkisiz hale getirmeyi başarmalarıdır. Bu basit gibi görünen yenilikler McNeill için çok büyük tarihi hadiselerdir. Zira bu durum zırhlı süvari üstünlüğünü bir anda yok eden bir gelişme olmuş ve güç dengelerini kökten değiştirmişti. Her türlü yenilik bir değişim ve dönüşümü getiriyordu. Başka bir örnek vermek gerekirse Kuzey Avrupa'da zengin tuz yataklarının bulunmasıyla elde edilen ucuz tuzla besinlerin salamura yapılıp uzun süre muhafaza edilebilmesi beslenme düzenini oldukça değiştirmiş ve önemli bir ihracat ürünü olmuştur. Nitekim bu basit görünen durum Baltık ekonomi modeli olarak karşımıza çıkmış ve uzak pazarlara ihtiyaç duyulduğundan bu işi organize edebilecek neo-derebeylerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (McNeill, 2014: 120-128).Görüldüğü üzere tarihteki ürün ile Pazar arasındaki mesafe gibi durumlar farklı hayat tarzlarının oluşmasını sağlamaktadır. Yazar kitap boyunca bu tür ayrıntılar üzerinde medeniyet merkezlerindeki değişimleri anlamlandırmaya ve makul bir çerçeveye oturtmaya çalışmaktadır.

10-16. yüzyıl arasındaki dönemde "Avrupa, modernliğine giden yolda, bir hayli yol almıştı.. Avrupa'daki ekonomik ve kültürel egemenlik merkezleri, Kuzeybatı Avrupa'nın ve Rusya'nın yükselişiyle, Moğol gücünün Doğu Avrupa'ya aniden hücum etmesiyle, Müslüman İspanya'nın ve Bizans'ın çöküşüyle refah, güç ve yaratıcılığın İtalya'da yoğunlaşmasıyla birlikte keskin bir şekilde parçalanmıştı. Yine de, bu dönemin sonuna gelindiğinde, İtalya'nın bir bütün olarak Avrupa'daki konumundaki zayıflama; Osmanlı, İspanyol ve diğer teritoryal devletlerin yükselişe geçmeleriyle birlikte apaşık bir gerçek haline gelmişti. " (McNeill, 2014: 131). Yazar bu yıllardan sonra ortaya çıkacak kültürel kalıplar ise modern zamanları etkileyen ana ayırım çizgisi olarak okumaktadır.

Bu yeni dönemi etkileyen yeniliklerin başında top ve diğer ateşli silahların yaygınlaşması gelmektedir. “ Barut devrimi” ile bir dizi siyasi ayaklanma ve karışıklar ortaya çıkmıştı. Örneğin Osmanlı Devleti ve İspanya'nın gücü bu devrim sayesinde gittikçe artmıştı. Bu iki gücün yanında Rusya'da oldukça etkili bir devlet durumuna gelmişti. Barut devrimi o kadar etkiliydi ki Habsburg İmparatorluğu bir ara Avrupa'daki metal arzını ve top imalatını tekeline alma çabasına girişmişti. Güç dengesindeki böyle bir değişim özellikle Kuzeybatı Avrupa'da istikrarsızlık ve belirsizliği artıran bir faktör olmuştu. Ateşli silahların kullanılması bir diğer önemli etkisi de deniz gücünün çok daha etkili kullanma sonucunu doğurmuş ve zamanla uzak ülkelerdeki hâkimiyet mücadelesini derinden etkilemişti. Artan deniz gücü sayesinde özellikle İspanyolların ucuz gümüşe erişimini kolaylaştırmış ve bu durum Avrupa'nın fiyat sisteminin alt-üst etmiştir. Böylece Avrupalı halklar arasında çeşitli ayaklanmalar ortaya çıkmış hatta dinde reform ve mezhep çatışmalarına kaynaklık etmiştir (McNeill, 2014: 138-141). Dini temelli baskıların ve ayrışmanın arttığı sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nun başka din ve inançlara gösterdiği hoşgörülü tutuma değinmeden geçmeyen McNeill bu durumun doğudaki Safevi-Şii tehdidine kadar devam ettiğini belirtmektedir (McNeill, 2014: 142-144).

McNeill, barut devriminin yanında gıda ve yakıt ihtiyacının da daha kolay karşılanabilir olmasını tarihsel hadiseleri etkileyen önemli bir yenilik olarak görmektedir. Özellikle 17. yüzyıldaki Hollanda ve İngiltere'deki refah patlamasının temel nedeni tarlayı nadasa bırakmadan kesintisiz ürün alınabileceğinin keşfedilmesi oldu. Böylece çiftçiler hem gündelik besin ihtiyaçlarını karşılamak hem de yetiştirdikleri hayvanları rahatça besleme imkânına kavuştular. Kömür madenlerinin işletilmeye başlanması yakıt ihtiyacının karşılanmaya başlanması, tüm bunların yanında üstün deniz gücü vasıtasıyla uzak diyarlardan şeker, tütün, pamuk ve çay gibi endüstriyel ürünlerin getirilmesi ekonomik hâkimiyeti iyiden iyiye pekiştirdi (McNeill, 2014: 156-158). İlerleyen yıllarda Avrupa'da askeri örgütlenme sistemlerindeki yenilikler, tabanca ve tüfeklerin kullanılmaya başlanması ve talimli orduların ortaya çıkması askeri güç dengesini Kuzeybatı lehine değiştirmiş görünüyordu. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Avrupa orduları “Osmanlı Türkleri'ni ve diğer bozkır göçebelerini çoktan geride bırakmışlardı”. Artık bu güce Uzakdoğu ve Hindistan gibi bölgelerdeki emperyal güçler de karşı koyamaz hale gelmişti (McNeill, 2014: 160-166).

McNeill, Avrupa Tarihi'nin oluşumuna dair yaptığı bu farklı okuma çabasında Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'ne ayrı bir önem vermektedir. Öyle ki Fransa'daki eski rejimin çökmesi "18. yy Avrupa toplum ve uygarlık yapısının çöküşü"ne işaret ediyordu. Zira "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" gibi sloganlar Avrupa sınırlarını aşan bir etkiye sahip olmuştu. Ona göre bu devrimci başarının tek nedeni ideolojik çekicilikten öte alt sınıfların da sosyal statü merdivenleri çıkabilmeleriydi. Artık hiçbir şeyi olamayanlar servet ve makam sahibi olmaya başlamışlardı (McNeill, 2014: 169). Bu sıralarda ise İngiltere'yi "dünyanın fabrikası" yapacak Sanayi Devrimi de gerçekleşmekte idi (McNeill, 2014: 170-171). Sanayi Devrimi'nin tüm dünya çapındaki etkisini müellif "1750'lerden önce Avrupalıların dünyanın diğer medenileşmiş ülkeleri üzerinde sahip oldukları üstünlük, temelde denizcilik ve askeri alanlarla sınırlıydı. Ama iş ticarete geldiğinde Müslüman, Hintli ve Çinli iş yerlerinin zanaatkârlarca üretilen ürünleri Avrupalı imalatçıların Asya'da hâkim olduklarından daha fazla Avrupadaki büyük bir pazara hâkimdiler. Ancak özellikle 1800'lerden sonra Avrupalı (İngiliz) atölyeler, Hindistan ve Orta Doğu gibi medenileşmiş bölgelerde bile, mahalli zanaatkârların üretebileceklerinden daha iyi ve ucuz ürün üretebilecek konuma gelmişti" (McNeill, 2014: 178) şeklinde açıklamaktadır. Bilindiği gibi bu durum sömürgecilik faaliyetlerinin güçlenmesini doğurmuştu.

## **Sonuç**

Görüldüğü gibi McNeill alternatif bir Avrupa Tarihi okuması önermekte ve bilindik Avrupa-merkezci tarih algısını yapı-sökümüne uğratmaktadır. Avrupa-Batı eksenli tarih yaklaşımına sadece teorik tepki duymak yerine bu durumu değiştirebilecek pratik bir tarihsel şema önermektedir. Metropolitan merkez ve kültürel yamaç temelli yapılan bu anlama, anlaşılır kılma çabasında çağ taksimatının anlamsızlığını gözler önüne sermektedir. McNeill eserinde diğer tarihçilere örnek olacak şekilde tarihsel olarak ayrıntı kabul edilebilecek şarap ve zeytinyağı üretimi; tuz ve kömür madenlerindeki artışın ticarete etkisi; üzengi, palanga ve konteyner kullanımı; dayanıklı gemiler; ateşli silahların kullanılmaya başlanması gibi her türlü yeniliğin nasıl bir tarihsel dönüm noktası olabileceğini son derece mahir ve makul bir tarzda anlatmıştır. Yazar adeta insanlık tarihini kültürel kalıpların etkileşimi üzerinden değerlendirmekte ve Avrupa Tarihi oluşurken Hunların ok kullanmadaki yeteneklerinden Vikinglerin mahalli kadınlarla evlenerek yurtlarına geri dönmemesine kadar birçok olguya temas

etmektedir. McNeill eserinde tarihin birçok öznesi ve nesnesi olabileceğini ispat etmiştir. Böylesi önemli bir tarihçinin yirmiyi aşkın eserinden sadece ikisinin dilimize çevrilmesi tarihsel yöntem açığımızın bir tezahürü olsa gerek.

### **Kaynakça**

- Atasever, G.(2009). *Doğu-Batı İlişkileri Bağlamında Oryantalizm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gönültaş, E. (2008). *Edward Said'in Eserlerinde Emperyalizm ve Oryantalizm İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, F. (2010). *Toynbee'den Huntington'a Medeniyet Kavrayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- McNeill, W.H.(2011). *Avrupa Tarihi'nin Oluşumu*.(Çev. Yusuf Kaplan). İstanbul: Külliyyat.
- McNeill, W.H.(2013). *Dünya Tarihi*. (Çev. Aleâddin Şenel). İstanbul: Külliyyat.
- Nakiboğlu, A.(2014). Uygarılıkların Gramerine Karşılaştırmalı İktisadi Perspektiften Bakış. *Turkish Studies*. 9(4), 839-875.
- Şimşek, A. (2007). Türkiye'de Tarih Eğitiminin Ulusallığı ve Avrupa Merkezilik. *TSA*, 11 (1), 9-38.
- Yıldız, Ş. (2002). *Oryantalizm ve İslam Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü